

ОРГАНІЗАЦІЯ ПРОФІЛАКТИЧНОЇ РОБОТИ У ЗАКЛАДАХ ОСВІТИ З МЕТОЮ ПОПЕРЕДЖЕННЯ МОБІНГУ ТА ІНШИХ ВИДІВ ЦЬКУВАННЯ

ORGANIZATION OF PREVENTIVE WORK IN EDUCATIONAL INSTITUTIONS TO PREVENT MOBBING AND OTHER TYPES OF HARASSMENT

У статті розглядається проблема цькування у шкільному середовищі, що негативно позначається на академічних досягненнях учнів. Розкрито питання вивчення конструктивного типу поведінки у конфлікті та особливості підліткового вікового періоду розвитку особистості. Здійснено дослідження перспектив корекційно-розвиткової роботи, спрямованої на формування навичок конструктивного виходу з конфліктних ситуацій, корекцію установок щодо вирішення конфліктів. Проаналізовано особливості шкіл, що спричиняють появу мобінгу у шкільному середовищі, та важливість створення соціально безпечного простору шляхом формування в учнів уміння правильно поводитися у критичних ситуаціях загрози життю, честі та гідності особистості, булінгу, мобінгу, надавати допомогу собі та іншим. Розглянуто напрями та методи профілактичної програми, спрямованої на попередження мобінгу у закладах освіти: спостереження за міжособистісною поведінкою учнів; опитування усіх учасників освітнього процесу; психологічна діагностика мікроклімату, згуртованості класних колективів та емоційних станів учнів; соціального дослідження наявності референтних груп та відторгнених у класних колективах; визначення рівнів тривоги та депресії в учасників освітнього процесу. Зроблено опис напрямів роботи психологічної служби навчального закладу, спрямованої на соціально-психологічну профілактику негативних явищ в учнівському середовищі, превентивну освіту, профілактику девіантної і ризикованої поведінки підлітків, що може бути зосереджена на ознайомленні учнів з їхніми правами, обов'язками та межами правової відповідальності, питанні правил безпечної поведінки в мережі Інтернет та профілактиці насилля у сім'ях та учнівських колективах.

Ключові слова: мобінг, цькування, освітнє середовище, агресія, підлітки.

The article examines the problem of bullying in the school environment, which negatively affects the academic achievements of students. The question of studying the constructive type of behavior in conflict and the peculiarity of the adolescent period of personality development is revealed. A study of the prospects of corrective and developmental work aimed at forming skills for a constructive way out of conflict situations, correction of attitudes towards conflict resolution was carried out. The peculiarities of schools that cause the appearance of mobbing in the school environment and the importance of creating a socially safe space by forming the ability of students to behave correctly in critical situations are analyzed. Threats to life, honor and dignity of the individual, bullying, mobbing, providing help to oneself and others. The directions and methods of the preventive program aimed at the prevention of mobbing in educational institutions are considered: observation of the interpersonal behavior of students; survey of all participants in the educational process; psychological diagnosis of the microclimate, cohesion of class groups and emotional states of students; a social study of the presence of abstract groups and rejected groups in class groups; determination of levels of anxiety and depression in participants of the educational process. A description of the areas of work of the psychological service of the educational institution, aimed at social and psychological prevention of negative phenomena in the student environment, preventive education, prevention of deviant and risky behavior of adolescents, which can be focused on familiarizing students with their rights, obligations and limits of legal responsibility; the issue of the rules of safe behavior on the Internet and the prevention of violence in families and school groups.

Key words: mobbing, bullying, educational environment, aggression, teenagers.

УДК 316.4
DOI <https://doi.org/10.32782/2663-5208.2022.44.17>

Павленко М.С.

старший викладач кафедри психології та соціально-гуманітарних дисциплін
Державний університет інфраструктури і технологій

Проблема цькування у шкільному середовищі не втрачає своєї актуальності у зв'язку з появою різноманітних форм навчання, випадки насилля в учнівському середовищі зазнають різноманітних способів прояву. Учні закладів загальної середньої освіти можуть стати свідками різних форм конфліктів і прояву агресії під час навчального процесу та за його межами; актуальності набуває проблема мобінгу. Проблема цькування у шкільному середовищі є соціальною проблемою всього світу.

Згідно з міжнародними дослідженнями якості освіти (PISA) проведеними у 2015 р. з метою вимірювання рівня цькувань, здобувачам освіти пропонувалося відповісти, як часто вони піддавалися певним діям

за останній рік (ніколи або майже ніколи, кілька разів на рік, кілька разів на місяць, раз на тиждень або частіше). До переліку дій, які свідчили про наявність ознак цькування у навчальному закладі, входили такі твердження: інші учні спеціально залишали мене «не в темі» (соціально це цькування); інші учні насміхалися наді мною (вербальне цькування); інші учні мені погрожували (вербальне/фізичне насилля); інші учні викидали або знищували речі, що належать мені; інші учні били або штовхали мене (фізичне насилля); інші учні поширювали неприємні чутки про мене (соціально насилля). Результати дослідження PISA показали, що в більшості країн найбільш розповсюдженими є вербальне та фізичне цькування [9].

Дослідження, що були проведені ЮНІСЕФ у 2017 р., стверджують, що 67 % дітей в Україні віком від 11 до 17 років у своєму житті зустрічалися з проблемою цькування протягом останніх трьох місяців; 24 % дітей стали жертвами булінгу, а 48 % із тих, хто зазнав цькування, не розголошували інформацію про дані факти. Україна, за даними ВООЗ, у 2016 р. займала 4-е місце за рівнем проявів агресії серед підлітків, 9-е місце – за кількістю жертв цькування серед п'ятнадцятирічних дітей. Заступник директора Українського інституту дослідження екстремізму Богдан Петренко зазначав, що «цькування фактично є зменшеною копією терористичного акту, і крайніми проявами цькувань є формування людиноненавистницьких мотивів» [9].

Уразливість підліткового вікового періоду полягає у тому, що це період змін на фізичному, психічному та особистісному рівнях, і саме через це різні чинники можуть залишити глибокий слід у психіці дитини. Важливим постає питання вивчення конструктивного типу поведінки у конфлікті. Тому перспектива подальшої роботи вбачається у проведенні корекційно-розвиткової роботи у формі занять з елементами тренінгу, що спрямована на зменшення проявів агресивної поведінки, формування навичок конструктивного виходу з конфліктних ситуацій, а також корекцію установок щодо вирішення конфліктів та подолання стресу. Розвиткова робота полягає у проведенні занять, спрямованих на формування асертивної поведінки, підвищення самооцінки, розвиток навичок ненасильницького спілкування та підвищення рівня комунікативних навичок із метою попередження виникнення мобінгу у дитячому середовищі.

Постановка проблеми. Система взаємовідносин у закладі освіти є невід'ємною частиною ситуації розвитку, яка визначає зміст і динаміку всіх основних особистісних досягнень дитини. Вона визначає напрям зовнішніх впливів і умов на розвиток і прояв внутрішньої сутності зростаючої особистості. Ці досягнення проходять через переживання дитини, її емоційний досвід. У разі виникнення ситуації мобінгу в класі створюється певна соціальна система, котра складається з жертви, спостерігача або ж рятівника та самого мобера. У закладі загальної середньої освіти вчителі, адміністрація, батьки здобувачів освіти, служба охорони, технічний персонал, керівники гуртків можуть здійснювати втручання з метою попередження мобінгу в навчальних колективах. Важливо створювати умови, за яких діти б не боялися і не соромилися повідомляти про потребу у вирішенні непо-

розуміння, не замовчували, якщо з ними трапляються неприємні ситуації. Батькам дітей та вчителям важливо піклуватися про стан дитини в школі і вдома, спостерігати за тим, як формуються відносини у класному колективі, визначати умови і чинники, які можуть призвести до створення ситуації мобінгу у школі, проводити профілактичні заходи з питань ненасильницького ставлення до оточуючих.

Аналіз останніх досліджень. За результатами аналізу наукових джерел з'ясовано, що поняття «мобінг» є новим терміном, який відображає явище цькування людини. За свідченням Х. Леймана [13], це психологічний терор, що включає систематичне повторюване вороже і неетичне ставлення одного чи декількох людей, спрямоване проти іншої людини. У вітчизняній літературі окремі проблемні питання, пов'язані з вивченням міжособистісних стосунків, розглядали такі дослідники, як: В. Головаха, Н. Паніна, О. Єршов, М. Коган, В. Мясичев, Б. Паригін, Є. Руденський, Є. Цуканов та ін. Проблемам мобінгу у військових та студентських колективах та шляхам його профілактики присвячено праці українських учених-дослідників Є. Потапчука, О. Адамчука, І. Коваль, Н. Голярдик тощо. Поняття агресії включає у себе поняття насильства, третирування (виявлення зневаги, безцеремонна поведінка, неповага до чиеїсь думки) та цькування (переслідувати кого-небудь різними нападами, наклепами і т. ін., знущатися з когось) [7, с. 248].

Окремі проблемні питання, пов'язані з виникненням мобінгу у різних сферах життєдіяльності людини, досліджували такі науковці, як: О. Євтіхов (фази розвитку та профілактика мобінгу), С. Запорожець (мобінг як психолого-педагогічна проблема), О. Кірейчев (мобінг у сфері управління людськими ресурсами), К. Колодей (психотерор на робочому місці), Н. Романова (теоретичні засади мобінгу), О. Сорока (сутність, наслідки та профілактика мобінгу у трудових колективах), Ю. Філіппова (мобінг як педагогічна проблема).

Метою статті є аналіз організації психолого-педагогічного супроводу здобувачів освіти на всіх рівнях відносин у навчальному закладі з метою попередження мобінгу на основі впровадження програм, які мають системний профілактичний характер.

Прояви цькування в освітньому середовищі здійснюють негативний вплив на навчальну успішність здобувачів освіти, адже емоційні, поведінкові й фізіологічні наслідки знущання впливають на спроможність учнів зосереджуватися на академічних завданнях. Учні, які постійно піддаються

мобінгу, можуть мати порушення у почутті приналежності до школи, задоволеності життям; несприятлива атмосфера у шкільному середовищі може негативно впливати на рішення продовжити навчання та підтримувати взаємодію зі школою, а також позначатися на почутті впевненості в собі. Діти, що потерпають від проявів насилля з боку однолітків, відчувають себе в небезпеці та мають труднощі з пошуком свого місця в школі [5].

У більшості країн учні, які постійно піддаються цькуванню, більшою мірою відчувають тривогу перед навчальними тестуваннями, навіть якщо вони підготовлені, у них частіше розвиваються негативні очікування про майбутнє. Діти, чиї батьки з тих чи інших причин не надають їм емоційної підтримки, частіше потерпають від усіх видів цькування. Окрім цього, внутрішньо переміщені діти є більш уразливими до різних форм насильства, пов'язаного з конфліктом, що впливає на їхню соціальну поведінку [5].

Чинниками, що спричиняють появу мобінгу у шкільному середовищі, є такі особливості шкіл, як невисокий рівень довіри між учителями та учнями, недостатній рівень уваги адміністрації школи до проблем насильства в учнівському середовищі, а також домінування навчальних цілей над проблемою особистісного розвитку кожного учня. Тому важливими заходами у напрямі поліпшення якості надання освітніх послуг є створення соціально безпечного простору, де здобувачі освіти матимуть змогу отримати знання та розвинути вміння правильно поводитися у небезпечних та критичних ситуаціях загрози життю, честі та гідності особистості, булінгу, мобінгу, усвідомлюватимуть алгоритми надання допомоги собі та іншим.

Важливим є розуміння того, що велика кількість дітей не сприймає знуцання як неналежну форму поведінки, у таких ситуаціях вони опиняються у статусі свідка і не стають на захист жертв мобінгу. Якщо ж у своєму класі діти зможуть сформулювати позицію, що даний прояв поведінки є неприйнятним, некумедним і нецікавим, відповідно, будуть сформовані цінності, які стверджують велику цінність людських взаємовідносин, важливість взаємопідтримки і вдячності, випадки цькування в освітньому середовищі можуть припинитися. У словнику В. Давидова, О. Запорожця, Б. Ломова йдеться про психологічний клімат як соціально-психологічне поняття емоційного та соціально-оціночного характеру. Дослівно це поняття визначається як «переважаючий у групі чи колективі відносно стійкий емоційний настрій, у якому поєднуються настрої

людей, їхні душевні переживання і хвилювання, відношення один до одного, до роботи та до оточуючих подій». Як бачимо, психологічний клімат залежить від ставлення членів колективу один до одного. Отже, клімат у колективі та мобінг є взаємопов'язаними явищами, оскільки негативний морально-психологічний клімат може породжувати вияви психологічного терору серед членів колективу, і, навпаки, психологічний терор здатен суттєво погіршити морально-психологічну атмосферу в колективі.

Поняття «освітнє середовище» є відносно новим у соціальній психології. За загальноприйнятим визначенням освітнє середовище – це сукупність об'єктивних зовнішніх умов, чинників, соціальних об'єктів, які потрібні для успішного функціонування системи освіти. На думку одного з дослідників психологічної моделі освітнього середовища В. А. Ясвіна, воно включає систему впливів і умов формування особистості, а також можливостей для її розвитку в соціальному і просторово-предметному оточенні [5, с. 17]. Освітнє середовище реалізує виховний потенціал, спрямований на розвиток особистості школяра переважно через малі групи та внутрішньогрупові відносини в них. Малі шкільні групи дітей можуть бути формальними і неформальними. Класичною формальною групою є шкільний клас. Шкільні класи є не лише важливою соціально-психологічною одиницею освітнього середовища, а й однією з основних соціальних груп, де відбувається соціалізація людини. Шкільний клас – одна з основ формування групової ідентичності особистості [5, с. 17].

Не менше значення для формування особистості дитини та підлітка мають неформальні дитячі та підліткові групи різноманітних видів та форм – від угруповань усередині шкільних колективів, неформальних компаній до великих об'єднань різного спрямування, пов'язаних зі спільними інтересами, захопленнями, ідеологічними переконаннями, соціальними позиціями. Неформальні соціальні групи – це найбільш стихійна частина освітнього середовища, що не підлягає будь-якій регламентації з боку офіційних освітніх структур. Від таких груп великою мірою залежать статус та соціальні ролі дитини у формальних групах, висунення лідерів та реалізація ними своїх функцій, згуртованість чи конфліктність дитячих колективів, формування багатьох рис індивідуальності дитини, її повноцінна соціалізація та самореалізація [5, с. 18].

Профілактична робота у закладі освіти спрямована на попередження будь-яких

видів цькування, полягає у просвітницькій роботі адміністрації, класних керівників і працівників психологічної служби з усіма учасниками освітнього процесу, передбачає запровадження якісного психологічного супроводу, соціально-педагогічного патронажу освітнього процесу та сучасних технологій профілактичного виховання під час виховних годин, громадських заходів та на годинах спілкування з учнями. В умовах сучасної децентралізації влади кожен заклад освіти має самостійно проаналізувати якість профілактичної роботи з попередження насилля, булінгу, мобінгу. Для цього необхідно комплексно вивчити це питання за допомогою таких методів: аналізу проведеної роботи; спостереження за міжособистісною поведінкою учнів; опитування (анкетування) усіх учасників освітнього процесу; психологічної діагностики мікроклімату, згуртованості класних колективів та емоційних станів (стану благополуччя) учнів; соціального дослідження наявності референтних груп та відторгнених у класних колективах; визначення рівнів тривоги та депресії в учнів. Профілактична робота в сучасній українській школі – це спільна відповідальність педагогічних працівників, адміністрації та батьків.

На законодавчому рівні з метою попередження випадків мобінгу та булінгу з 2018 р. набрали чинності: Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо протидії булінгу (цькуванню)»; Лист МОН України від 18.05.2018 № 1/11-5480 «Методичні рекомендації щодо запобігання та протидії насильству»; Лист МОН України від 29.12.2018 № 1/9-790 «Щодо організації роботи у закладах освіти з питань запобігання і протидії домашньому насильству та булінгу»; Закон України від 18.12.2019 № 2657-VIII «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо протидії булінгу (цькуванню)» Наказ Міністерства соціальної політики України, Міністерства внутрішніх справ України, Міністерства освіти і науки України, Міністерства охорони здоров'я України від 19.08.2014 № 564/836/945/577 «Про затвердження Порядку розгляду звернень та повідомлень із приводу жорстокого поводження з дітьми або реальної загрози його вчинення»; Лист Міністерства освіти і науки України від 28.10.2014 № 1/9-557 «Методичні рекомендації щодо взаємодії педагогічних працівників у навчальних закладах та взаємодії з іншими органами і службами щодо захисту прав дітей»; Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо протидії булінгу (цькуванню)»; Лист МОН України від 29.01.2019 № 1/11-881

«Рекомендації для закладів освіти щодо застосувань норм Закону України щодо протидії булінгу» [6; 18].

Відповідно до програми попередження цькування, яка розроблена для закладів загальної середньої освіти, алгоритм реагування на випадки насилля розпочинається з того, що керівник закладу освіти повинен довести до відома здобувачів освіти, педагогічних, науково-педагогічних, працівників, батьків та інших учасників освітнього процесу щодо їхнього обов'язку повідомляти керівника закладу про випадки цькування, учасниками або свідками якого вони стали чи підозрюють про його вчинення по відношенню до інших осіб за зовнішніми ознаками або про які отримали достовірну інформацію від інших осіб. Відповідно до такої заяви керівник закладу видає рішення про проведення розслідування із визначенням уповноважених осіб [16, с. 23]. Для прийняття рішення за результатами розслідування керівник закладу освіти створює наказом комісію з розгляду випадків цькування та скликає засідання. До складу такої комісії можуть входити педагогічні працівники (у тому числі психолог, соціальний педагог), батьки постраждалого та мобера, керівник закладу та інші зацікавлені особи. Якщо комісія визнала, що мав місце факт цькування, а не одноразовий конфлікт чи сварка, тобто відповідні дії носять систематичний характер, тоді керівник закладу освіти зобов'язаний повідомити уповноважені підрозділи органів Національної поліції України (ювенальної поліції за місцем знаходження навчального закладу) та Службу у справах дітей. У разі якщо комісія не кваліфікує випадок як цькування, а постраждалий не згодний із цим, він може одразу звернутися до органів Національної поліції України із заявою, про що керівник закладу освіти має повідомити постраждалого [16, с. 23].

У закладі освіти необхідно створювати умови для безпечного використання мережі Інтернет із метою формування в учасників освітнього процесу навичок безпечної поведінки в Інтернеті. Надзвичайно важливою є інформаційна частина безпеки освітнього середовища, яка через застосування інформаційно-комунікаційних технологій в освіті здійснює масовий, глобальний вплив на особистість. Серед негативного впливу інформації на сучасне освітнє середовище науковці виокремлюють: відсутність належних механізмів контролю якості інформації, доступної через сучасні телекомунікаційні технології, що породжує проникнення в освітній простір великого обсягу недостовірної інформації; неконтрольоване про-

никнення інформації сумнівного, агресивного змісту, яка може сприяти виникненню насильства, булінгу, мобінгу, кібербулінгу, кібермобінгу [18].

Під час упровадження дистанційної форми навчання викликає безліч конфліктних ситуацій нова форма третирування – «кібермобінг». Під ним розуміють форму поведінки, яка полягає у розсиланні повідомлень агресивного та образливого характеру з використанням нових інформаційних та комунікаційних технологій. Навчальним закладом постійно може здійснюватися моніторинг шкільних ресурсів (вебсайт, сторінки у соціальних мережах) на предмет розміщення на них несанкціонованої інформації; забезпечення і педагогів, і учнів навчанням щодо безпечного користування мережею Інтернет; збереження персональних даних учасників освітнього процесу.

Таким чином, безпечне освітнє середовище – це стан освітнього середовища, у якому: наявні безпечні умови навчання та праці, комфортна міжособистісна взаємодія, що сприяє емоційному благополуччю учнів, педагогів і батьків, відсутні будь-які прояви насильства та є достатні ресурси для їх запобігання, а також дотримано права і норми фізичної, психологічної, інформаційної та соціальної безпеки кожного учасника навчально-виховного процесу. Будь-яка діяльність буде системною, якщо вона відповідним чином спланована. Важливий аспект освітньої діяльності: запобігання будь-яким формам дискримінації і булінгу (цькування) у закладі потребує чіткого планування та дій. Комплекс заходів із запобігання, профілактики та попередження булінгу становить антибулінгову політику закладу [16].

Антимобінгова та антибулінгова політика є частиною інших політик та спирається на положення таких документів закладу, як Статут, Правила поведінки тощо, та відповідає чинному законодавству (ст. 173-4 Кодексу України про адміністративні правопорушення). Антимобінгова та антибулінгова політика стосується кожного у закладі:

- будь-які прояви, форми цькування є неприпустимими;
- кожен учасник освітнього процесу має право почуватися захищеним;
- надання підтримки всім працівникам закладу для створення ними позитивної атмосфери задля попередження мобінгу, булінгу (цькування);
- будь-які прояви цькування розглядаються згідно з алгоритмом роботи з випадками цькування;
- постійний моніторинг виконання та регулярний перегляд антибулінгової

та антимобінгової політики навчального закладу.

Антимобінгова та антибулінгова політика закладу полягає у тісній співпраці з органами Національної поліції, Сектором ювенальної превенції та Службою у справах дітей щодо вирішення ситуацій цькування та порушення правил поведінки навчального закладу. Із метою попередження конфліктних ситуацій у навчальному закладі та виявлення учнів, схильних до правопорушень, потребує здійснення постійний аналіз відвідування учнями школи. Тривалі пропуски занять без поважної причини або систематичні пропуски окремих занять можуть свідчити про наявні проблеми у сім'ї здобувача освіти або його особистісні проблеми, які родина не відрегулювала. У разі відсутності учнів, які не досягли повноліття, на навчальних заняттях протягом 10 робочих днів поспіль із невідомих або без поважних причин заклад освіти невідкладно надає відповідному територіальному органу Національної поліції та службі у справах дітей дані таких учнів для провадження діяльності відповідно до законодавства, пов'язаної із захистом їхніх прав на здобуття загальної середньої освіти (Постанова Кабінету Міністрів України від 13.09.2017 № 684 «Про затвердження Порядку ведення обліку дітей дошкільного, шкільного віку та учнів») [18].

Робота соціально-психологічної служби закладу освіти може бути спрямована на виявлення, реагування та запобігання випадкам булінгу (цькуванню), мобінгу, кібербулінгу, кібермобінгу, секстингу (діагностування, індивідуальна робота, навчальні лекційні та просвітницькі тренінгові заняття тощо). Діяльність роботи служби спрямована на соціально-психологічну профілактику негативних явищ в учнівському середовищі, превентивну освіту, профілактику девіантної і ризикованої поведінки підлітків. Найбільша увага під час навчального року може бути зосереджена на ознайомленні учнів з їхніми правами, обов'язками та межами правової відповідальності; питанні правил безпечної поведінки в мережі Інтернет та профілактиці насилля у сім'ях та учнівських колективів, профілактиці торгівлі людьми за допомогою:

- оформлення інформаційних куточків щодо протидії цькуванню з переліком служб, організацій, до яких можна звернутися у ситуації цькування;
- проведення просвітницько-профілактичної роботи впродовж усього освітнього періоду: «Тижнів толерантності», щорічної Всеукраїнської акції «16 днів протидії насильству», «Правила поведінки у мережі Інтернет», «Спілкування з незнайомцем» із метою формування у дітей та молоді

нетерпимого ставлення до насильницьких моделей поведінки, небайдужого ставлення до постраждалих осіб, усвідомлення насильства як порушення прав людини – нагальна потреба сучасного суспільства;

- ознайомлення всіх учасників освітнього процесу з нормативно-правовою базою, зокрема: статутом закладу, що регламентує правила та заходи попередження цькування серед учнів; річним планом роботи школи, який включає заходи із запобігання та протидії насильству, мобінгу та булінгу;

- здійснення співробітниками школи відповідно до графіку чергування спостереження за дітьми під час перерв, у їдальні, на спортивному майданчику, на шкільному подвір'ї, у шкільних коридорах і зонах спільного користування (ігрових зонах, рекреаціях);

- здобувачам освіти залишати територію школи після прибуття і до закінчення уроків згідно з розкладом занять можна лише за наявності відповідної заяви батьків і за згодою адміністрації школи [18].

Програму профілактики доцільно реалізовувати у двох формах: ранній та безпосередній. Рання – розрахована на виявлення неповнолітніх із сукупністю особистісних якостей, що створюють передумови для формування агресивних патернів поведінки, тобто потенційних агресорів: безпосередня – стосується неповнолітніх, що вже вчиняли агресивні акти. При цьому своєчасна корекція проявів агресивної поведінки неповнолітніх є способом зниження динаміки розвитку й ескалації агресії. Під психологічною профілактично-корекційною роботою, на думку О. С. Можайкіної, розуміють форму психолого-педагогічної діяльності щодо виправлення особливостей психічного розвитку, які не відповідають гіпотетичній оптимальній моделі, нормі або віковому періоду [7, с. 445].

Основним змістом профілактично-корекційної роботи Л. С. Виготський визначає створення зони найближчого розвитку особистості і діяльності підлітка. При цьому корекція повинна плануватись як процес цілеспрямованого формування психологічних новоутворень, що є характерними для підліткового віку. Специфікою корекції психічного розвитку неповнолітнього є активно формуюча функція, що передбачає активний вплив на генезис і становлення психологічних новоутворень [4].

Одним із найбільш ефективних методів психологічної корекції і профілактики дитячої та підліткової агресивності є арттерапія. Сьогодні відбувається становлення нового напрямку її розвитку – педагогічного, що полягає у певній «соціальній терапії» особистості та корекції стереотипів її поведінки

засобами художньої діяльності. Завдяки використанню методів арттерапії в дитини знімаються внутрішня напруженість і втома, усувається замкненість, розвивається здібність адекватно сприймати себе й оточення, з'являється можливість вільного самовираження й самопізнання. Окрім того, арттерапевтичні практики створюють позитивний емоційний настрій і формують у школяра впевненість у власних силах. Загалом в арттерапії сьогодні є багато розробок для роботи з агресивністю, зокрема підлітковою [10].

Особливу увагу під час розв'язання міжособистісних конфліктів слід приділяти викладачам, які безпосередньо працюють із дітьми (насамперед класним керівникам). Однією з форм підвищення їхньої психологічної компетентності, ефективності діяльності щодо запобігання важким ситуаціям, які виникають серед учнів, зокрема це стосується і міжособистісних конфліктів, є психологічна консультація та психологічна служба. Високої ефективності цієї форми можна досягти за умов взаємної довіри між психологом і педагогами. Під час психологічної консультації можуть використовуватися відповіді на питання, поради і практичні рекомендації, аналіз конкретних ситуацій, що виникли, тощо. Також конструктивну допомогу може надати широке застосування спеціальної літератури для педагогів та психологів, у якій у доступній формі розкрито всі аспекти проблеми навчання і виховання, досвід роботи з ними, організацію діяльності щодо запобігання важким ситуаціям під час їхньої життєдіяльності та їх вирішення. Запобігання міжособистісних конфліктів сприяє також упровадження психологічного забезпечення навчально-виховного процесу, основними напрямками якого є психологічний супровід навчальної діяльності у закладі освіти, оптимізація умов навчального процесу, організація заходів щодо психогігієни [15, с. 80].

Висновки з проведеного дослідження. Розв'язання проблеми профілактики агресивної поведінки неповнолітніх потребує радикальних соціально-економічних перетворень і поліпшення загальної морально-освітньої атмосфери, оскільки агресивна поведінка в учнівському середовищі є віддзеркаленням суспільної дійсності сьогодення. Особливого значення набуває профілактика агресивної поведінки неповнолітніх у ракурсі запобігання і протидії. Основними напрямками превентивної роботи у закладі загальної середньої освіти є підтримання позитивного статусу дитини у учнівському колективі; формування в учасників освітнього процесу навичок самоконтролю, асертивної поведінки

та позитивного ставлення до себе; недопущення та попередження деструктивної та антисоціальної поведінки серед школярів. Основними завданнями соціально-педагогічної та корекційної роботи з жертвами шкільного насилля є: створення психологічного комфорту для отримання жертвами мобінгу позитивного досвіду підтримки і довіри; формування навичок упевненої поведінки та впевненості в собі, позитивного самосприйняття; проведення заходів із метою допомоги учням у розвитку конструктивного спілкування, комунікативної компетентності; підвищення рівня емоційної комфортності шляхом зниження тривожності; у роботі з учнівськими колективами варто зосередити увагу на зниженні агресивності, формуванні толерантності, розвитку емпатії в учнів із метою профілактики виникнення будь-яких проявів цькування.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Бобровський М. В., Горбачов С. І., Заплотинська О. О., Ліннік О. О. Рекомендації до побудови внутрішньої системи забезпечення якості освіти у закладі загальної середньої освіти ; 2-е видання, перероб. і доп. Київ : Державна служба якості освіти, 2021. 350 с.
2. Бобровський М. В., Горбачов С. І., Заплотинська О. О. Рекомендації до побудови внутрішньої системи забезпечення якості освіти у закладі загальної середньої освіти. Київ : Державна служба якості освіти, 2019. 240 с.
3. Бовть О. Б. Агресивні реакції та шляхи їх корекції в молодших школярів : автореф. дис. ... канд. психол. наук : 19.00.07 ; Ін-т психології ім. Г. С. Костюка АПН України. Київ, 2001. 18 с.
4. Выготский Л. С. Диагностика развития и педологическая клиника трудного детства. *Собрание сочинений* : в 6 т. Москва. Т. 5. 321 с.
5. Динамічні процеси в малій групі: соціально-психологічний вимір освітнього середовища / П. Горностаї та ін. ; за наук. ред. П. П. Горностаї. Кіровоград : Імекс ЛТД, 2013. 190 с.
6. Закон України «Про освіту». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19> (дата звернення: 27.06.2022).
7. Лушпай Л. І. Шкільний булінг як різновид суспільної агресії. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Філологічна»*. 2013. Вип. 33. С. 85. URL: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Nznuoaf_2013_33_28.pdf (дата звернення: 22.06.2022).
8. Мойсєєва О. Є. Можливості і закономірності психологічної профілактики та корекції агресивної поведінки неповнолітніх. *Проблеми сучасної психології*. Вип. 19. 858 с.
9. PISA 2015 Results (Volume III). URL: <http://oecd-ilibrary.org/education/pisa-2015-results-volume-iii/bullving9789264273856-12-en> (дата звернення: 25.06.2022).
10. Подкоритова Л. О., Гоя В. О. Подолання агресивної поведінки підлітків засобами арттерапії: емпіричне дослідження. *Теорія і практика сучасної психології*. 2019. № 6. Т. 2.
11. Андрєєнкова В. Л., Мельничук В. О., Калашник О. А. Протидія булінгу в закладі освіти: системний підхід : методичний посібник. Київ : Агентство «Україна», 2019. 132 с.
12. Правила Інтернет-безпеки та Інтернет-етики для дітей та підлітків. URL: <http://chl.kiev.ua/default.aspx?id=88> (дата звернення: 30.06.2022).
13. Сорока О. В. Сутність, наслідки та профілактика мобінгу у трудових колективах. *Сучасні напрямки теоретичних і прикладних досліджень*. 2013. URL: <http://sworld.com.ua/konfer30/1051.pdf> (дата звернення: 20.06.2022).
14. Стельмах С. Булінг у школі та його наслідки. *Гуманізація навчально-виховного процесу*. 2011. С. 431–440.
15. Хмельнича Т. Мобінг у студентському середовищі та шляхи профілактики. *Вісник Львівського університету. Серія «Психологічні науки»*. 2019. Вип. 5. С. 79–85.
16. Цюман Т. П., Бойчук Н. І. Кодекс безпечного освітнього середовища : методичний посібник. Київ, 2018. 56 с.
17. 40 % дитячих самогубств – це наслідок булінгу з боку однолітків. URL: <https://glavcom.ua/specprojects/press-center/40-dityachih-samogubstv-cenaslidok-bulingu-z-boku-odnolitkiv-455021.html> (дата звернення: 20.06.2022).
18. Система роботи закладу з питань профілактики булінгу. URL: <https://irl51.kiev.ua/stop-bulinhu> (дата звернення: 20.06.2022).